

CJBB176 Co je fonologie?
Anton Poludněv

Syntagmatický vztah ukazuje, co momentálně máme k dispozici. Paradigmatický vztah ukazuje, co potenciálně můžeme mít.

- **Syntagma:** aktuální přítomnost, linearita, zřetězení
- **Paradigma:** nepřítomnost, asociace

(1)	paradigmatika (protikladovost)
syntagmatika (lineární kontrastovost)	

(2)	SYNTAGMATICKÝ VZTAH	PARADIGMATICKÝ VZTAH
	Vztah jedné jednotky k jiným jednotkám (ty jsou vůči ní vymezeny pozičně)	Vztah jednotky k jejím možným proměnám (k jejím alternativám ve stejné pozici)

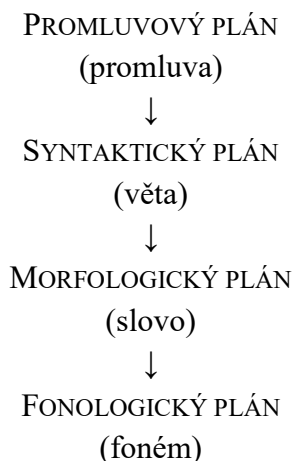
Morfém vs. slovo: přemístitelnost vs. nepřemístitelnost (pevné místo: prefix, sufix)

- Společná je významová fce a bezprostřední fonologická realizace této fce

Morfém \approx DR

- Nepřemístitelnost, pevné místo ve slově

(3) Plány popisu jazyka

(4) „Jednotkou fonologického plánu je foném, [...] kdežto relevantní rys [...] má sice distinktivní, rozlišující funkci stejně jako foném, ale není v bezprostředním znakovém vztahu se slovem, nýbrž jen prostřednictvím fonému, jehož je součástí.“
(Trnka 1978: 223)

Elementární :: komplexní vs. Minimální :: maximální

- Foném je komplexní a minimální jednotka.
- DR je elementární jednotka.

Na alternaci je založena **alomorfie**, tj. existence variant abstraktní jednotky (**morfoném**).

Morfoném – třída fonémů, u kterých dochází k hláskové alternaci.

	abstraktní	→	konkrétní
Morfoném	Foném		Fon (hláska)
Í~I~Ø	/í/		[í]
	/i/		[i]
			[Ø]

Morfoném PIS	
Alomorfy: pís, piš, piš, ps.	
Paradigmatická alternace: í ~ i ~ Ø	Paradigmatická alternace: s ~ š
Morfoném 1 = Í~I~Ø	Morfoném 2 = S~Š

C-ALTERNACE

I. Pravidelné

1. Typu měkčení **k/č, h/ž, g/ž, x/š**:

a) Před sufify s C-iniciálou¹ (nikoliv před *-sk(y)*)

SUFIXY	A L T E R N A C E			
	k/č	h/ž	g/ž	x/š
<i>-n(i)</i>	svátek – sváteč-ní	kniha – kniž-ní	katorga – katorž-ní	břicho – břiš-ní
<i>-n(y)</i>	válka – váleč-ný	obsah – obsaž-ný		živočich – živočiš-ný
<i>-nat(y)</i>		klíh – kliž-natý		socha – soš-natý

b) Před sufify s V-iniciálou (nikoliv před *-at(y), -ovit(y), -ovat(y), -ovsk(y), -ův*)

SUFIXY	A L T E R N A C E			
	k/č	h/ž	x/š	g/ž
<i>-í</i>	králík – králič-í	pstruh – pstruž-í	hroch – hroš-í	
<i>-in</i>	matka – matč-in		macecha – maceš-in	Olga – Olž-in
<i>-it(y)</i>	písek – písč-itý	ostraha – ostráž-itý	šlacha – šlaš-itý	
<i>-iv(y)</i>	nárok – nároč-ivý	neduh – neduž-ivý	vrtoch – vrtoš-ivý	

¹ Sufify začínající konsonantem.

-ist(ý)			
-ě(e)jš(i)	divok <u>ý</u> – divoč <u>e</u> -jší	uboh <u>ý</u> – ubož <u>e</u> -jší	vet <u>ch</u> ý – vetš <u>e</u> -jší
	d/d'	t/t'	n/ň
-í	had – had <u>i</u> [had' <u>i</u>]	chrt – chrt <u>i</u>	havran – havran <u>i</u>
-in		te <u>t</u> a – te <u>t</u> -in	králov <u>n</u> a – králov <u>n</u> -in
-it(ý)	had – had <u>i</u> tý	lé <u>t</u> a – le <u>t</u> -itý	blá <u>n</u> a – blan <u>i</u> tý
-iv(ý)	prav <u>d</u> a – prav <u>d</u> -ivý	žádost – žádost <u>i</u> vý	
-ist(ý)			
-ě(e)jš(i)	škared <u>ý</u> – škared <u>e</u> -jší	hrbolat <u>ý</u> – hrbolat <u>e</u> -jší	šťast <u>n</u> ý – šťast <u>n</u> -ější

2. Typu tvrnutí **d'/d**, **t'/t** před sufixem **-n(i)**

SUFIXY	A L T E R N A C E	
	d'/d	t'/t
-n(i)	lod' <u> </u> – lod <u>n</u> -ní pozd <u>e</u> – pozd <u>n</u> -ní	pout' <u> </u> – pout <u>n</u> -ní zvlášt' <u> </u> – zvlášt <u>n</u> -ní

II. Nepravidelné

Alternace: **r/ř**, **c/č**, **s/š**, **ř/r** a jiné.

Před sufixem **-š(i)**, **-at(ý)** nejsou alternace buď vůbec, nebo jsou specifické, či nepravidelné.

V-ALTERNACE

V deklinačních tvarech některých subst. dochází k alternaci **e ~ Ø** (**pohyblivé -e-**). Při odvozování adj. se vychází z tvarů s **-e-**, používají se pro to sufixy s C-iniciálou: **-n(i)**, **-n(ý)**, **-nat(ý)**, **-sk(ý)**.

SUFIXY	A L T E R N A C E	
	NOM sg. (-Ø-)	GEN pl. (-e-) → adj.
-n(i)	stavba	stave <u>b</u> – stave <u>b</u> -ní
-n(ý)	jádro	jader – jader <u>n</u> -ý
-nat(ý)	sopka	sopek – sope <u>č</u> -natý
-sk(ý)	sestra	sester – sester <u>sk</u> -ý

Od subst. bez tvarů s **-e-** se někdy odvozují adj. s **-e-**, zde je alternace motivována jen hláskovou strukturou základu: slunce – sluneč-ní, pochva – pošev-ní, srdce – srdeč-ný (ale *srdc-ový!*).

Slovotvorný základ tvoří pravidelně podoby s nulou před sufixy s V-iniciálou: **-í**, **-in**, **-it(ý)**, **-iv(ý)**, **-ov(ý)**, **-ovsk(ý)**, **-at(ý)**, **-ovat(ý)**, **-ovit(ý)**, **-ouc(i)**, **-ův**.

SUFIXY	A L T E R N A C E	
	NOM – GEN	Adj. (-Ø-)
-í	l <u>ě</u> v - lva	lv-í
-in	sestra – sester	sest <u>ř</u> -in
-it(ý)	v <u>ě</u> tev – větve	v <u>ě</u> tv-itý
-iv(ý)	l <u>ě</u> ž – lži	l <u>ž</u> -ivý
-ov(ý)	v <u>á</u> lec – válce	v <u>á</u> lc-ový

-ovsk(ý)	Kašpárek – Kašpárka	kašpárk-ovský
-at(ý)	důlek – důlku	důlk-atý
-ovat(ý)		
-ovit(ý)	kopec – kopce	kopc-ovitý
-ouc(í)	světlo - světěl	světl-oucí
-ův	kupec – kupce	kupc-ův

Jména s kvantitativní alternací kmenového V → adj. mající slovtvorný základ s ø.

ALTERNACE	T V A R Y	
	NOM sg. (-ù-)	GEN sg. (-ø-) → adj.
ū/o	vůz	vozu – vozový
ī/e	sníh	sněhu – sněhový
ī/í	lív	lívhu – líhový

Ojediněle při odvozování subst. → adj. dochází ke (kvalitativně-)kvantitativní alternaci: bříza, břízy – březový (ī/e).

Bibliografie

- HOSKOVEC, T. (2009). *Formální morfologie litevštiny ve funkčním popisu jazyka*. Praha : Pražský lingvistický kroužek. Studie Pražského lingvistického kroužku 1. ISBN 978-80-87519-00-4.
- MČI = PETR, J. a kol. *Mluvnice češtiny 1 : Fonetika, fonologie, morfologie a morfemika, tvoření slov*. Praha : Academia, 1986. 566 s.
- TRNKA, B. (1978). Teorie znakových plánů a vztah slov k morfémům. *Slovo a slovesnost*, r. 39, s. 222-223. Praha : Academia.
- TRNKA, B. (1982). *Selected Papers in Structural Linguistics : Contributions to English and General Linguistics written in the years 1928-1978*. Berlin : Mouton Publishers. ISBN 90-279-3148-8.